

Sabar Türkləri

Elşən Mirişli,
Gəncə şəhəri, tarixçi

Sabarlar Böyük Hun imperatorluğunun dağılmasından sonra öz boylarının başçısı ətrafında toplanıb, Qərbə çəkilən və bir dövlət quran Türk toplularından biridir. “Sabar” türkcə sözdür və (nəzarətsiz, sərbəst) anlamına yaxındır. Xarici qaynaqlarda “Sibir”, “Savir”, “Sabir”, “Sibir” adlarıyla da anılır.

Sabarlar və ya savirlər V-VI əsrlər Qərbi Sibir ilə Qafqazın quzey qismində mühüm tarixi rol oynamışlar. Sabar sapar deməkdir (yəni, yol dəyişdirən, azad). Onların əski yurdları Altay dağlarının qərbində İli çayı nahiyəsi olub, Asiya Hunlarına bağlı olmuşlar. İlk dəfə Bizans tarixçisi Periskos V əsrdə Sibir qövmələrinin (tayfalarının) böyük miqyasda köçləri münasibəti ilə sabarlardan bəhs etmişdir.

Sabarlar Şərqdə avarların (“juan-juanların”) basqını ilə Qərbə yönəldilər. 416-465-ci illər arasında altaylar və urallar arasındakı düzənliklərdə, Qazaxıstan çöllərində göründülər. Buradakı Oğur Türk boylarını yurdlarını tərk etmək məcburiyyətində qoydular.

Sabarlar avarların şərqdən basqınları səbəbi ilə qərbə köç etmişlər və Qazaxıstan bozkırlarının güney sahəsində yaşayan oğur türk boylarını yurdlarından çıxarıb, Tobol və İşim çayları ətrafında yerləşmişlər. Qurduqları dövlətin bu bölgədə təsirləri özlərindən sonra da uzun zaman davam etdi. Bu gün Sibir adıyla tanınan geniş coğrafi ərazi məhz onların adı ilə bağlıdır. Yüz illər sonra bu ərazidə qurulan xanlığın adı da Sibir xanlığı, paytaxtının adı isə yenə Sibir idi. Bu gün Sibirdə yaşayan Tobolsk xalqı buranın əski sakinlərindən sibir və ya paytaxtının adı sibir adı ilə yad edirlər. Bu bölgədə (məntəqədə) XVI əsrdə Sibir xanlığı təşkil edildi, mərkəzi də Sibir şəhəri idi. Sonralar ruslar buraya gəldikləri zaman Alasibir şəhərini aldılar və bu məntəqəyə Sibir dedilər. Sonra ruslar şərqi getdikcə bu ad daha geniş məntəqəyə şamil olundu və nəhayət, bütün məntəqə Sibir adlandırıldı (XVI əsrin ikinci yarısı).

Sabarlar çoxalıb güclənərək Şərqi Avropaya yayıldılar. 503-cü ildə Bulqar Türklərini özlərinə tabe etdikdən sonra 513-cü ildə Qafqazların şimalında və İtil-Don çayları arasında rahat yerləşdilər. Sabarlar 503-515-ci illərdə Qafqazın şimalında, Volqa və Don çayları arasında, Kuman çayı (Dəşti-Qıpçaqda çay, indiki Rusiya ərazisində Kuma çayı) məcrasında yerləşdilər və bulqarların əksər qisminə hakim olub, bizanslılarla sasanilərlə qonşu oldular. 516-cı ildə sabarların başbuğu Balak və ya Bələk sasanilərlə ittifaq bağlayıb, onların yardımı ilə bizanslılarla savaşıdı. **Sabar ordusu cənubi Qafqaza hücum edərək Anadoluya girdilər. Kayseri, Ankara və Konyaya qədər irəli getdilər. Bir çox qənimət alaraq geri döndülər. Bizanslılarla etdikləri savaşda bu imperatorluğu çaşdırmışdı. Çünki sabarlar çox yaxşı taktikaçı, çox yaxşı savaşıçı olduqları kimi o tarixə qədər görünməmiş savaş alətləri və silahlar işlədirdilər. Sabarların mükəmməl savaş silahları vardı və bu baxımdan qonşularından fərqlənirdilər.**

Bizans tarixçiləri belə deyir: “Sabarlar insan hafizəsinin xatırlaya bildiyi zamandan bəri İranda, Romada belə heç kimsənin düşünmədiyi mexanizmlərə sahibdirlər. Roma və İranda heç bir zaman mühəndislər əskik olmamış və bunlar hər zaman düşmənin qala divarlarını dağıtmaq üçün güclü mexanizmlər yaratmışdılar. Amma bu günə qədər bu barbarlarınkına bənzər kəşflər etməmiş, məlum mexanizmlər də onlar kimi ustalıqla düzəldilməmişdir. Onların düzəldikləri böyük dahinin əsəridir”. 520-ci ildə Balak (Bələk) öldü və xanımı Buğarık Xatun, yaxud Buğarık onun yerinə oturdu. Bu qadın çox gözəl, təşkilatçı, idarə etməyi bacaran və savaşıçı idi. Yüz min atlı süvaridən ibarət mükəmməl ordusu var idi.

Xaqan Buğank Xatun

Sabar Türk dövlətində görünən başqa bir özünəməxsusluğu da xaqanlığın bir müddət bir qadının (türk kraliçasının) əlində olması və bu “Xatun Xaqan”ın Bizans Sabar dövləti qarşısında boyun eydirməsidir. Gerçəkdən Sabar türk xaqanı Balak öldükdən sonra onun yerinə dul arvadı xaqan olmuş Xaqan Buğarık Xatun savaşıçılığı, idarəçiliyi və gözəlliyi ilə məşhur olan bir türk kraliçası 100 min nəfərlik Sabar ordusuna komandanlıq edirdi. Bizans imperatoru I Yustinian 528-ci ildə bir elçi heyəti ilə Sabar Xaqanı Buğarık Xatuna çox dəyərli qızıl, gümüş vazalar, çoxlu qumaş və başqa hədiyyələr göndərərək barışıq istəmək məcburiyyətində qaldı. Bizanslılar ona hədiyyə və xərac verərək öz tərəflərinə cəlb etdilər. Sabarlar Bizansa qarşı çox güclü hücumlar axınlar etmişdilər. Bu vəziyyət 531-ci ilə qədər davam etdi.

Sabar Xaqanlığının süqutu

545-ci ildə Sabar türkləri sasanilərə məğlub oldular və güclərini itirdilər. Sonra Qərbə yönələn Avar türklərindən 557-ci ildə şiddətli zərbə aldılar. Daha sonra Krımın qərbinə qədər yayılan Göytürklərin hakimiyyəti altına keçmişdilər. 576-cı ildə Qafqazın cənubunda bizanslılara məğlub olaraq, bir qismi Kür çayının cənubuna köçdü və VII əsrdə Xəzər dövlətinin qurulmasında iştirak etdilər. Sabarların bəlli qəbilələri bundan sonra qurulacaq Xəzər dövlətinin əsl kütləsini təşkil edəcəkdir. Xəzər boyları belincir və səməndər əslində sabarlardır. Sabarlar dünyanın tarixinə öz adlarını bir türk eli olaraq yazdılar. Xəzər İmperatorluğunun qurulmasında iştirak etdilər. Sabarlar Bizans və Sasanilərlə apardıqları müharibələrlə hərbi tarixinə parlaq səhifələr yazdılar. Avar Türklərinə yenildilər. Xəzər Dövlətinin qurucu təşkilatını meydana gətirdilər. Sibirə adlarını verdilər. Sabarlar İslamiyyətdən öncəki Türk tarixində mühüm yer tutdular. Sabar Xaqanlığı 576-cı ildə yox olmuşdu. Sabar Xaqanlığının məhvindən istifadə edən Bizans imperatorluğu Qara dəniz sahillərinə Sabarlar yaşayan torpaqlara yönəldilər. Bizansın bu hərbi yürüşləri Göytürkləri bərk qəzəbləndirdi. Göytürklər Türk Şadın komandanlığı altında cavab hərbi səfəri düzənləyərək Bizansın Qara dəniz sahilində əsas qalasını alaraq yunanları gəldikləri yerə geri qovdu. Göytürklərin hakimiyyətindən sonra Sabarlar üç qüvvətli bəylik dövlət təşkil etdilər. Bu üç qüvvətli Sabar bəyliyi birləşərək Xəzər Xaqanlığını yaratdılar. Sabar Xaqanlığı Xəzər Xaqanlığı adı ilə davam etdi. Tarixdə Sabar Xaqanlığının davamı Xəzər Xaqanlığı oldu.

X yüzillikdə yaşamış ərəb tarixçisi və coğrafiyaçısı əl-Məsudi, iranlıların və bizanslıların Xəzər dedikləri qövmə, Türklərin Sabar dediklərini kitabında qeyd etmişdir. Bütün Türk xalqlarından və boylarından barbar dəyə bəhs edən yəhudi ensiklopediyaçısı bu sözləri yazmışdır: “Xəzərlər, mədəni millətlərin bütün xüsusiyyətlərinə sahibdilər, yaxşı idarə edilən bütün dinlərə yaxşı münasibət göstərən xoşgörülü bir hökumət, canlı bir ticarət və yaxşı disiplinli bir orduya sahibdilər. Qərbi Avropada mərkəzləşmiş heç bir dövlət olmamağından əziyyət çəkərkən cəhalətin və anarxiyanın hakim olduğu bir dövrdə və çağda Xəzər Xaqanlığı, adil və geniş görüşlü İdarə üsulu ilə, nə qədər qürurlanırsa azdır”. Xəzərlər I Türk Xaqanlığının 630-cu ildə Çin hakimiyyətini qəbul etməsinə qarşılıq olaraq öz müstəqilliklərini elan etmişdilər. Xəzərlər Bizanslılar üçün ən yaxşı müttəfiq olmuşdular. Bu zaman ərəb orduları İrani ilhaq etmişdilər. 642- 652-ci illərdə Xəzərlər ərəblərə qarşı savaşımış və hərbi səfərlər təşkil etmişdilər. Sabar Xaqanlığının davamı və varisi Xəzər Xaqanlığı olmuşdur. Sabar-Xəzər Xaqanlıqları Türk tarixinin ən parlaq səhifələrindən olmuşlar. Bu iki xaqanlığın tarixi bir-birindən ayrılmamalıdır. Sabarlar o dövrdə mədəniyyətləri və dövlət quruluşları ilə qaranlıqda işıq kimi olmuşdular. Bu işıq o dövrün ən parlaq dövlət nümunəsi sayılmışdır.